

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2019, Cilt:7, Sayı:14, 7:510-532

Gönderim Tarihi: 10.09.2019

Kabul Tarihi: 17.10.2019

Araştırma Makalesi

Doi: <https://doi.org/10.33931/abuifd.618059>

NİDÂÎ-İ ANKARAVÎ'NİN RİSÂLE-İ TARİKAT-I NİDÂÎ ADLI ESERİ

Atıla GÖKDEMİR*

Öz

İslam medeniyeti dâhilinde şekillenen ve Türk İslam Edebiyatı'na kaynaklık eden ilimlerin en önemlilerinden birisi tasavvuttur. Varlık ve mahiyeti ile insan-âlem-Tanrı münasebetleri tasavvufun temel konularından olmakla beraber nefsin hususiyetleri ve nefis tezkiyesi de bu ilim dâhilinde sıklıkla ele alınan meselelerdendir. Bu bağlamda mutasavvıflar nefsi mertebeler halinde izah etmeye çalışmışlar ve bu hususta atvar-ı seb'a olarak da adlandırılan mensur/manzum eserler telif etmişlerdir. Bu gelenek çerçevesinde eser kaleme alan müelliflerden birisi de XVI. asırda yaşamış olan Nidâî-i Ankaravî'dir. Hekimlik yönü ile ön plana çıkan Nidâî'nin nefsin mertebelerini ele aldığı eseri *Risâle-i Tarikat-ı Nidâî*'dir. Çalışmada öncelikle müellifin hayatı, eserleri ve tasavvufî yönü hakkında genel bilgiler verilecek, akabinde *Risâle-i Tarikat-ı Nidâî*'nin muhteva incelemesi yapılacaktır. Son olarak ise eserin transkripsiyonlu metni verilecektir. Neticede Mevlevî-meşrep bir hekim/şair olan Nidâî'nin *Risâle*'sinden hareketle nefsin mahiyeti, mertebeleri ve tezkiye metodları hakkındaki görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nidâî-i Ankaravî, Atvâr-ı Seb'â, Risâle-i Tarikat-ı Nidâî, Nefsin Mertebeleri, Türk İslam Edebiyatı

NİDÂÎ-I ANKARAVÎ'S WORK NAMED RİSÂLE-I TARİKAT-I NİDÂÎ

Abstract

Sufism is a significant science that was shaped within Islamic civilization and formed a basis for Turkish Islamic Literature. The existence and its quality and the relationship among man, world and God are the basic issues of sufism. The properties of nafs and the purification of nafs are the matters that are dealt within sufism. In this context, sufis tried to explain nafs in stages and wrote books that are named atvar-ı seba. One of the authors who wrote a book within the scope of this tradition is Nidâî Ankaravî. Nidâî, famous for his doctorship wrote *Risâle-i Tarikat-ı Nidâî* that is about stages of nafs. In this study, the content of *Risâle-i Tarikat-ı Nidâî* will be evaluated. Then, the transcribed text will be given. We aim to reveal the ideas of Nidâî about the properties and stages of nafs and the purification methods of nafs.

Keywords: Nidâî Ankaravî, Atvâr-ı Seb'â, Risâle-i Tarikat-ı Nidâî, Stages of Nafs, Turkish Islamic Literature

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, atilagokdemir@sdu.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-3533-4604

Giriş

İslâm kültür ve medeniyet havzasında teşekkül eden Türk İslâm Edebiyatı tevhid inancına bağlı telakkiler, kavramlar ve ilimleri bünyesinde barındıran bir edebiyattır. Bu yönüyle dinî bir karakter arz etmektedir. Nitekim İslâm medeniyeti dairesinde gelişmiş olan ilimler ve bu ilimlere ait kavramlar, İslâm estetiği ve sanat algısının gelişimine katkı sağlamakla birlikte bu dairede telif edilen eserlerin muhtevasına da kaynaklık etmiştir. İslâmiyet'in kabulünün ardından Türk kültür ve medeniyet havzasında ortaya çıkan edebî eserlere kaynaklık eden unsurların başında şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm ve Hazret-i Muhammed'in (s.a.v.) hadisleri gelmektedir. Söz konusu iki temel kaynağın yanı sıra edebî eserlerin muhtevalarında göze çarpan unsurlar arasında dinî ve felsefî telakkiler, peygamber kıssaları, tarihî ve efsanevî şahsiyetler ile İslâm dininin içinden neşet etmiş ilimler zikredilebilir.¹

İslâm medeniyeti içerisinde ortaya çıkan ve edebî eserlere kaynaklık eden ilimlerin en mühimlerinden birisi tasavvuftur. Zira kendine has terbiye metotları, kurumları, ilkeleri, bilgi ve varlık telakkisi ile tasavvuf ilminin Türk İslâm Edebiyatı üzerinde çok büyük etkisi bulunmaktadır. Tasavvufun edebî eserler üzerindeki yansımalarının en fazla görüldüğü konuların başında varlık ve mahiyeti, insan, nefis, Tanrı-âlem-insan münasebetleri gelmektedir.² Bu konular ile ilgili olarak tekvin, âyân-ı sâbite, hazarât-ı hams, usûl-i aşere, letâif-i hamse, rüya, aşk, ricâl-i gayb, devir nazariyesi gibi kavramlardan da tasavvuf literatürü içerisinde sıkça söz edilmekte ve bu kavramların edebî eserlerde sıklıkla zikredildiği görülmektedir.³ Bunlar arasında özellikle nefis kavramı son derece mühim olup hem tasavvufî hem de edebî eserlerde geniş şekilde ele alınmış, öyle ki hakkında müstakil eserler telif edilmiştir. Nefis lügatte can, benlik, ruh, öz gibi manaları ihtiva etmektedir.⁴ Tasavvufî bir terim olarak ise günah ve şerre kaynaklık eden unsur, menfi huy ve isteklerin bütünü olarak telakki edilmiştir.⁵ Bünyesinde kibir, şehvet, kin, hırs, haset, öfke, gaflet gibi çok sayıda hastalığı barındıran nefis ile mücadele ise "Nefsini bilen Rabbini bilir."⁶ anlayışının bir yansıması olarak tasavvuf ehlinin üzerinde en fazla durduğu meselelerden olmuştur. Esas itibarıyla insanın yerilen huy ve davranışları ile kötü sıfatları olarak değerlendirilen nefis kavramı⁷ sûfiler tarafından tabakalara ayrılarak incelenmiştir. Bu tabakalar emmâre, levvâme, mülheme, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmile olarak adlandırılmaktadır. Bunlardan beş tanesi Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça zikredilmekte olup, diğer ikisi ise mutasavvıflar tarafından âyetlerin

1 Bilal Kemikli, *Türk İslam Edebiyatı'na Giriş*, Bursa: Emin Yayınları, 2011, s. 31-32.

2 Kemikli, *Türk İslam Edebiyatı'na Giriş*, s. 26-28.

3 Söz konusu terimlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984, s. 13-36.

4 Serdar Mutçalı, *el-Mu'cemu'l-Arabiyyi'l-Hadis*, İstanbul: Dağarcık Yay., 2012, s. 927.

5 Süleyman Uludağ, "Nefis", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 527.

6 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II: 262.

7 Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016, s. 117.

yorumlanması suretiyle ortaya çıkmıştır.⁸ Bununla birlikte manevî terakki metodu olarak nefis mücahadesi ve tezkiyesini temel alan tarikatlar da nefsanî tarikatlar denilmiştir. Nefsanî tarikatlar mahsus nefis terbiyesi metotlarına göre nefis-i emmâreden başlamak suretiyle her nefis mertebesinde esmâü'l-hüsûnadan bir isim zikredilmekte ve böylece son mertebe olarak kabul edilen nefis-i kâmileye ulaşılarak seyr u sülûk da denilen manevî yolculuk nihayete ermektedir. Nefsin yedi mertebesini esas alarak manevî eğitimlerini tahakkuk ettiren tasavvuf zümreleri içerisinde bu mertebelerin izah edildiği çok sayıda eser telif edilmiştir. Bu sahada özellikle Halvetî tarikatı çerçevesinde nefsin mertebelerine dair eser telif etmek bir gelenek haline gelmiş ve bu eserler atvâr-ı seb'â olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte Halvetî ekolü haricinde de birçok tasavvuf erbabının nefsin mertebelerine dair gerek manzum gerekse mensur olarak eser kaleme aldıkları bilinmektedir.⁹ Tasavvuf yoluna intisap eden kimselerin istifade etmeleri maksadıyla nefsin mertebelerini merkeze alarak telif edilen eserlerden birisi de Nidâî'nin *Risâle-i Tarikat-ı Nidâî* adlı manzum eseridir. Çalışmada öncelikle eserin müellifi Nidâî'nin hayatı, tasavvufî yönü ve eserleri hakkında genel bilgiler aktarılacak, ardından *Risâle-i Tarikat-ı Nidâî*'nin muhteva incelemesi yapılacaktır. Son olarak ise eserin transkripsiyonlu metni verilecektir.

1. Nidâî'nin Hayatı, Tasavvufî Yönü ve Eserleri

Eserlerinde Nidâî mahlasını kullanan şairin asıl ismi Şaban'dır. Ankaralı olmasına istinaden Nidâî-i Ankaravî veya Şaban el-Ankaravî, hekim olduğu için ise Hekim Nidâî olarak bilinmektedir. *Genc-i Esrâr-ı Ma'nâ* isimli eserini 1543 senesinde tamamlaması ve bu esnada 35 yaşında olduğunu eserinde bizzat belirtmesinden hareketle 1509 senesinde doğduğu söylenmektedir. Biyografik eserlerde, aldığı eğitim ve yetiştigi muhtle ilgili yeterli bilgi mevcut değildir. Babası Kudüs'ten Ankara'ya gelmiş, burada evlenmiş ve beş çocuğu olmuştur. Nidâî'nin ilk eğitimini ilmî ve manevî yönü itibariyle şöhret bulmuş olan babasından aldığı tahmin edilmektedir.¹⁰ Müellif, hayatının bir döneminde Kırım'a gitmiş ve Sâhib Giray Han'a

⁸ Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 121. Ayrıca bkz. Abdülkerim el-Cîlî, *İnsan-ı Kâmil* (çev. Abdülaziz Mecdi Tolun), İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, s. 350-371.

⁹ Nefsin mertebeleri ile ilgili yapılan bazı çalışmalar için bkz. Ramazan Muslu, "Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb'â Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'â Risalesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 18 (2007), 43-63; Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyas Ertvar-ı Seb'â Nefsin Yedi Mertebesi*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2015; Mehmet Şirin Ayış, "Sünbül Sinan ve Atvar-ı Seb'a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/13 (2017), 119-138.

¹⁰ Ümran Ay, "Nidâî Dürr-i Manzum İnceleme Karşılaştırmalı Metin", (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2000), s. 8-9; Sadettin Özçelik, "Nidâî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 77; Fatma Meliha Şen, "Nidâî ve Kırım Tarihi Hakkında Yeni Bir Eseri Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Geray Hân Hikâyet-i Boğdan", *Türkiyat Mecmuası*, 23 (2013), 148-150; Perihan Ölker-Bekir Direkçi, "Hekim Mehmed Nidâî'nin Manzum Tıp Risâlesi Keyf-i Kitab-ı Nidâî", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2009), 296.

hocalık yapmıştır. Kırım'da Remmal Hoca olarak tanınmıştır.¹¹ Sâhib Giray Han tarafından çok değer verilen Nidâî, Kânûnî Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderilmiştir. Ancak kendisine haset eden bazı kimseler elçiliği sırasında Osmanlı padişahına Sâhip Giray Han'ı kötülediğine dair iftira atmıştır. Nidâî, Kırım'a döndüğünde bu iftira neticesinde yedi yıl zindanda kalmış ve bu süre zarfında tasavvufa yönelmiştir. Zindandan kurtulmasının ardından yaklaşık yüz yaşında bir ihtiyardan tıp ilmi tahsil etmiş ve hekimliği meslek olarak icra etmeye başlamıştır. Kırım'dan ayrıldıktan sonra Konya'ya gelmiş ve o esnada Konya'da valilik yapan Şehzâde II. Selim'in hizmetinde bulunmuştur. Konya'da Mevlevî tarikatına intisap etmiştir. Bu mensubiyetinden dolayı Derviş Nidâî veya Nidâî Mehmed Çelebi olarak anılmıştır. 1566 senesinde II. Selim'in tahta çıkışını müteakiben İstanbul'a saray hekimi olarak davet edilmiştir.¹² Kaynaklarda İstanbul'da vefat ettiği yer alan Nidâî'nin kesin vefat tarihi ise bilinmemektedir. Ancak son eseri *Dürr-i Manzûm*'u 1567 senesinde telif ettiği bilgisinden hareketle vefatının bu tarihten sonraya tekabül ettiği belirtilmektedir.¹³

Nidâî'nin hayatı hakkında bilgi veren klasik kaynaklar ile günümüzde yapılan araştırmalarda eserlerinin sayısı ile ilgili olarak yedi ile on dokuz arasında değişen bilgiler yer almaktadır. Nitekim kendisine ait olmayan eserlerin ona atfedilmesi veya müstakil olmayan eserlerin ayrı başlık altında değerlendirilmesi bu duruma yol açmıştır.¹⁴

Nidâî'nin en meşhur eseri *Menâfiü'n-Nâs* olup Kaysûnîzâde¹⁵ isimli bir müellifin Arapça eserinin tercümesi mahiyetindedir. II. Selim'e sunulan ve manzum-mensur karışık olarak kaleme alınan eser tıp ile ilgilidir. 60 bab olarak tertip edilmiştir. Eserde insan vücudu, organlar, mevsimlere göre yemek, insan tipleri, çeşitli hastalıklar ve bu hastalıklar için kullanılacak ilaçlar, hekimlik ahlâkı vb. hususlar yer almaktadır.¹⁶ Müellifin tıp ile ilgili diğer bir eseri *Dürr-i Manzûm*'dur. Bu eser de II. Selim'e takdim edilmiş olup sade bir dille yazılmıştır. İnsanın yaratılışı, hastalıklar, çeşitli ilaçlar vb. konuları ihtiva etmektedir.¹⁷ Nidâî'nin tıp sahası haricinde telif ettiği önemli eserlerinden birisi *Genc-i Esrâr-ı Ma'nâ* adlı tasavvufî eseridir. Eser 10 bölüm ve yaklaşık 4000 beyitten ibarettir. Peygamberler, on sekiz

¹¹ Şen, "Nidâî ve Kırım Tarihi Hakkında Yeni Bir Eseri Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Geray Hân Hikâyet-i Boğdan", 149.

¹² Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 205; Özçelik, "Nidâî", 77; Müjdat Uluçam, "Nidâî", *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, 365; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (haz. Mehmet Ali Yekta Saraç), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016, III, 1211.

¹³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1211; Özçelik, "Nidâî", 77; Ay, "Nidâî Dürr-i Manzum İnceleme Karşılaştırmalı Metin", s. 10.

¹⁴ Ay, "Nidâî Dürr-i Manzum İnceleme Karşılaştırmalı Metin", s. 12.

¹⁵ Kaysûnîzâde hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Özel, "Kaysûnîzâde", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 105-107.

¹⁶ Şen, "Nidâî ve Kırım Tarihi Hakkında Yeni Bir Eseri Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Geray Hân Hikâyet-i Boğdan", 154.

¹⁷ Şen, "Nidâî ve Kırım Tarihi Hakkında Yeni Bir Eseri Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Geray Hân Hikâyet-i Boğdan", 154. Bu eserle ilgili Ümran Ay'ın tez ve kitap çalışması mevcuttur. Bkz. Ümran Ay, *Nidâî Dürr-i Manzum*, İstanbul: Kocay Yayınları, 2016.

bin âlem, dört unsur, ricâl-i gayb, mürşid, mürid, dünya ve ahiret hayatı, insan, nefis, akıl, gönül vb. hususları ihtiva etmektedir.¹⁸ Bunların dışında Nidâî'nin *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*, *Manzum Baytarnâme*, *Rebiu's-Selâme*, *Tenbihnâme*, *Tarih-i Sâhib Geray Hân*, *Muâcele-i Zahmet-i Frengi* vb. eserleri mevcuttur.¹⁹

2. Risâle-i Tarîkat-ı Nidâî

2.1. Nüsha Tavsifi

Nidâî'nin *Risâle*'si Milli Kütüphane Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 18 Hk 254/2 demirbaş numarasında kayıtlı olup 31b-37b sayfaları arasında yer almaktadır. 6 varaktan ibaret olan eserin her sayfasında 15 satır mevcuttur. Kütüphane kayıtlarında ismi Manzûme-i Tasavvuf, müellifi ise Kaysûnizâde Nidâî Mehmed bin Mehmed Ankaravî olarak yer almaktadır. Son varakta "Temmet bi'avnilâhi'l-Meliki'l-Mennân" ibaresi haricinde herhangi bir müstensih kaydı veya istinsah tarihi bulunmamaktadır. Yapılan kütüphane taramaları neticesinde eserin başka nüshasına ulaşılamamıştır.

2.2. Biçimsel Özellikleri

Risâle-i Tarîkat-ı Nidâî, mesnevi nazım şeklinde olup, aruzun "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" kalıbı ile kaleme alınmıştır. 129 beyitten müteşekkildir. Sanatsal kaygılardan uzak olan eser, oldukça sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Bu yönüyle günümüzde bile rahatlıkla anlaşılacak bir üsluba sahiptir. Nitekim kendisi de Mevlevî-meşrep bir şair olan Nidâî, nasihatlarını sade bir dille okuyucuya aktarmış, ağdalı bir dil kullanmaktan kaçınmıştır.

2.3. Risâle-i Tarîkat-ı Nidâî'nin Muhtevası

Risâle'de giriş kısmı ile beraber Sıfat-ı Nefs-i Emmâre, Sıfat-ı Nefs-i Levvâme, Sıfat-ı Nefs-i Mülheme, Sıfat-ı Nefs-i Mutmainne, Sıfat-ı Nefs-i Râziye, Sıfat-ı Nefs-i Marziyye ve Sıfat-ı Nefs-i Sitte olarak adlandırılan kısımlara yer verilmiştir. *Risâle*'nin sonunda ise 7 beyitten ibaret olup, başında Gazel-i Nidâî Fermâyed ibaresi bulunan bir gazel yer almaktadır.

2.3.1. Eserin Girişi

Risâle'nin ilk varığında "Hâzâ Risâle-i Tarîkat-ı Nidâî" şeklinde bir başlık yer almaktadır. 29 beyitten müteşekkil olan giriş kısmı klasik tertibe uygun olarak Besmele ile başlamıştır. Akabinde müellif, okuyucuya birtakım nasihatlerde

¹⁸ Ay, "Nidâî Dürr-i Manzum İnceleme Karşılaştırmalı Metin", s. 13. Nidâî'nin bu eseri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ankaralı Hekim Nidâî, *Genc-i Esrâr-ı Ma'nâ* (haz. Nuran Öztürk), Adana: Karahan Kitabevi, 2011.

¹⁹ Osman Şevki Uludağ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2010, s. 140; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 1211.

bulunmaktadır. Buna göre Allah'ın didarını görmeyi talep eden kişi bu nasihatleri gaflete düşmeden gönül gözü ve can kulağı ile dinlemelidir.

EyÂ ûÀlib olan maûlyba her bÂr
Eger olmaú dilerseñ ehl-i didÂr
Açúú üt cÂn úulÂân diñle yaèni
Òaber al kim nedir óarf içre maèni

Dünya fani olduğu gibi ömür de gelip geçicidir. O halde bu fani âlemde safe sürmek muhaldir. Her iki âlemde de başışlanmak için geçici dünya hayatındaki zevklere aldanmamak gerekir. Henüz fırsat elde iken Allah'a muhabbetle kullukta bulunmalı ve dili zikir ile meşgul etmelidir. Nefsin arzu ve isteklerine uyulduğu takdirde ise hem dünyada hem de ahirette türlü sıkıntılar bizi beklemektedir.

Eliñde var iken firâat zamÂnı
Hemişre aşúile depret zebÂnı

Müellif insanın ruh ve bedenden oluşan varlığını gül bahçesine, nefsin isteklerini de fırtınaya benzetmektedir. Nefsin hevâsına uyararak dünya ve ahiret hayatının mahvedilmesini ise fırtınanın gül bahçesini harap etmesine teşbih etmekte, dünya ve ahiret hayatında mutluluğu elde edebilmek için nefsin arzularına uyulmaması hususunda okuyucuya ikazda bulunmaktadır.

Bu cismiñ gülsitÂnın virme bÂda
İrem dirseñ dü-èÂlemde murÂda

Nidâi, özellikle Bektaşilikte dört kapı olarak adlandırılan şeriat-tarikat-marifet-hakikat unsurlarına vurgu yapmaktadır. Zira ilk kapı olan şeriattan son kapı olan hakikate erişebilmenin şartı tarikat basamağından geçmektir. Kişi hakikat mertebesine varabilmek için bir tarikata intisap ederek seyr u sülûk adı verilen manevi yolculuğa devam etmelidir.

Şerièatden bulam dirseñ óaúúúat
Sülÿk ehli olup gözle ùariúat

Müellif hakikate ulaştıracak yol hakkında bilgi sahibi olmayanlara *Risâle*'de yer alan beyitlerin ezberlenmesini tavsiye etmektedir. Hakikate ulaşmaya talip olan kimse, tavsiye edilen hususlara riayet ettiği takdirde manevi bakımdan olgunlaşacak, kalbini kirlerden temizleyerek ilâhî aşka erişecektir.

Eger yol bilmezem dirseñ birÂder
Bu birkaç beyti eyle dilde ezber
Ki zîrÂ bu mürîdi eyler üstÂd
Olur mürşîd-i kÂmil ehl-i irşÂd

Müellif giriş bölümünün sonunda nefsin genel özelliklerine işaret etmektedir. Buna göre yaratılış gereği nefisten ayrı olmamız mümkün değildir. Nefis, daimi surette yeme içme gibi isteklerde bulunur. Az yemek-içmek, az uyumak ve ibadet etmekten hoşlanmaz.

Bilürsün úurtuluş yoúdur çün andan

Yimek içmek diler her demde sende

Nefsanî tarikatlarda nefsin yedi mertebesinden söz edilmekle beraber, müellif nefsin altı menzilin bulunduğunu, her birinin kendine has özellikleri olduğunu ve nefsi tanımak isteyen kişinin son derece dikkatli bir şekilde söylediklerini dinlemesi gerektiğini belirtmektedir.

Bilem dirseñ nedir nefsiñ menÀli

İşit cÀn u gönülden bu ðayÀli

Úomuşlar altı menzil nefse bunda

Dimişler altı maènā her birinde

2.3.2. Sıfat-ı Nefs-i Emmâre

Nefis mertebelerinin en aşağısında nefis-i emmâre yer almaktadır. Kişiyi Allah'ın emirlerine ve yasaklarına muhalefet etmeyi ve kötülük yapmayı emretmesine istinaden bu isimle anılmaktadır. Sûfîler, "Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç nefis aşırı derecede kötülüğü emreder."²⁰ me'alindeki âyeti nefis-i emmâreye delil olarak göstermektedirler.²¹ Kaynaklarda bu nefis mertebesinde yer alan üç grup zikredilmektedir. Bunlar fasıklar, münafıklar ve kâfirlerdir.²² Nefis-i emmâre öfke, kibir, şehvet, kıskançlık, cimrilik, kötü ahlâk, yalancılık, ihanet, gıybet, sözünde durmamak, kin, acelecilik gibi Allah'ın yerdiği huyları bünyesinde barındırmaktadır. Bu mertebede bulunan kimse bir üst mertebe olan nefis-i levvâmeye geçebilmek için mürşid-i kâmilin kendisine telkin edeceği "Lâ ilâhe illallah" zikrini çokça yapmalı, yeme-içme ve uyuma hususunda aşırıya kaçmamalıdır.²³ Nefis-i emmâre seviyesinde bulunan kimse için yeme, içme, uyuma gibi nefsi arzularında ölçülü olma ve telkin edilen zikre devam etme hususlarının yanı sıra en mühim tavsiyelerden birisi de uzlettir. Sûfîler uzlet kavramını şer ve şer sahipleri ile faydasız işler ve bunlarla uğraşanlardan uzak

²⁰ Yûsuf, 12/53.

²¹ Ramazan Muslu, "Merâtib-i Nefs ve Tezkiye", *Tasavvuf El Kitabı* (edt. Kadir Özköse), Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, s. 341.

²² Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs* (haz. Ahmet Kasım Fidan), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013, s. 26.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* (çev. Yakup Çiçek), İstanbul: Umran Yayınları, 1998, I, 381-394; Muslu, "Merâtib-i Nefs ve Tezkiye", s. 341-343.

durmak şeklinde telakki etmişler ve nefis tezkiyesinin ilk aşamalarında bu hususun üzerinde şiddetle durmuşlardır.²⁴

Nidâî, nefis-i emmârenin sıfatları arasında ilk olarak insanlara zulmü zikretmiştir. Buna göre nefis-i emmâre sahipleri halka sürekli zulmeder, halk da onlardan nefret eder. Cehaletleriyle ön plana çıkmakla birlikte tabiatlarında münafıklık vardır. Kendilerine küfür ehli insanları arkadaş olarak seçerler. Tamahkârlık önemli hususiyetlerinden birisidir. Tüm bu menfi özelliklerine rağmen Allah'tan korkmaz ve kullardan da utanmazlar.

Hemişe ôulm ider maôlûma bunlar
Bulardan nefret eyler her görenler
Daôî àâyet olur bunlar ùamaèkâr
Óudâdan úorúup itmez òalúdan èâr

*Risâle'*de zikredilen nefis-i emmâreye ait diğer özellikler ise cimrilik, Allah'ın takdirine rıza göstermemek, kıskançlık, kibir, öfke, zulüm, fesatlık ve cahilliktir.

Óased kibriyle kindir iyü kârı
Òayr āanmaz cihān òalúna āarı
Ğaøabdır èādeti òalúı aøarlar
Yüzinden bunların eyler nazarlar
Fesād ehli dürür ôālimündür
Bu maófilde olan hep cāhilündür

Müellif nefis-i emmâreye ait vasıfları beyan ettikten sonra bu sıfatların terk edilmesi gerektiğini, bunlardan kurtulmanın yolunun ise bir tarikata intisap etmek suretiyle mürşid-i kâmilin terbiyesine girmek olduğunu söylemektedir.

Var ise bu āıfatlar sende terk it
Ûarúat ehli birle èahdi berk it

2.3.3. Nefs-i Levvâme

Nefis mertebelerinden ikincisi nefis-i levvâme olup nefis-i emmâreden daha şerefli ve latiftir. Sûfîler, "Kusurlarından dolayı kendini kınayan nefse de yemin ederim ki diriltilip hesaba çekileceksiniz."²⁵ me'alindeki âyetin nefis-i levvâmeye işaret ettiğini söylemektedirler. Nitekim bu mertebenin levvâme olarak adlandırılmasının nedeni kendini çokça yermesidir. Levvâme basamağında bulunan kimsenin bazen nefsânî arzulara uymak suretiyle emmâreye olan nispeti

²⁴ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Tasavvufun Esasları* (çev. Ramazan Yıldız), İstanbul: Şamil Yayınevi, 1986, s. 29-30.

²⁵ el-Kiyâmet, 75/2.

kuvvetlenir. Bazı zamanlar ise işlediği masiyetlerden pişmanlık duyarak Allah'ın emirlerine muhalif olan davranışlarından uzaklaşır ve hatalarından ötürü kendini yerer. Bu yönüyle de bir üst basamak olan mülhemeye nispeti ağır basar. Bu mertebede gizli riya, şöhreti ve liderliği sevmek, kendini beğenme gibi vasıflar ön plana çıkar. Ancak kişi zikredilen özelliklerin kötü olduğunun farkındadır. Birtakım yerilen hususiyetlere sahip olmakla beraber levvâme basamağında bulunan kimse ibadet yapmaya ve Allah'ın istekleri doğrultusunda hareket etmeye heveslidir. Bu mertebede mürsid-i kâmil tarafından telkin edilen "Allah" zikri ile meşgul olunur. Uyulması gereken en önemli hususlardan ikisi, helal lokma yemek ve insanı Allah'tan uzaklaştıran her şeyden uzak durmaktır. Başta telkin edilen zikir olmak üzere gerekli adaba riayet edildiği takdirde bir üst basamak olan mülhemeye geçilir.²⁶

Risâle'de nefs-i levvâmenin ilk olarak yeme içmeye meyilli olmasına vurgu yapılmış, bu mertebede bulunan kişinin gereğinden fazla yeme-içmenin de tabii bir neticesi olarak birtakım nefsanî arzulara müptela olduğu ifade edilmiştir. Bu arzuların başında da şehvet gelmektedir.

Hevâyile hevesdir fikri dâim

Olur şehvet işine hem mülâyim

Nefs-i levvâme seviyesinde bulunan kişi sevmediği kimselere kötü davranır ve kendisine verdiği sözde durmayanlara da zorbalıkla iş yaptırır. İnsanlara karşı kibirli bir tutum sergiler ve herkesten üstün olduğunu düşünür. Fâsık olarak adlandırılan bu kimseler kendi kusurlarını görmez ve daima başkalarının hataları ile meşgul olur. Bir kimse levvâme basamağında bulunduğu müddetçe ilâhî hakikatlerden yoksundur. Allah'a vâsıl olmak isteyen kişi mutlaka bu basamaktan kurtulmalı ve bir üst basamağa geçmelidir.

Be-ââyet eucb idüp eunfile söyler

Begenmez kimseyi hem anı eyler

Bulardur geçmeyince Óaú bulunmaz

Óaúúúat Óaú bu menzilde bilünmez

2.3.4. Sıfat-ı Nefs-i Mülheme

Emmâre ve levvâme mertebelerinin ardından sâlikin erişeceği üçüncü basamak nefs-i mülhemedir. Sûfiler, "Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene and olsun ki nefsinin arındırarak kurtuluşu ermiştir."²⁷ me'alindeki âyetin nefs-i mülhemeye işaret ettiğini söylemektedirler. Mezkûr âyette de belirtildiği üzere bu nefis mertebesinde kötülükler ve takva Allah tarafından sâlike ilham edilir. Bu

²⁶ Muslu, "Merâtib-i Nefs ve Tezkiye", s. 343-344; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 35-39.

²⁷ eş-Şems, 91/8.

basamakta bulunan kişinin en belirgin özellikleri cömertlik, tevazu, kanaatkârlık, insanlara yumuşak davranmak, sıkıntılara sabır göstermek, bağışlamak ve insanlarla münakaşa etmemektir. Hak ile meşgul olmak, ümit, korkmamak, güler yüz, muhatabına marifet ve müşahede ile söz söylemek de bu makamın ihtiva ettiği diğer vasıflardır. “Hû” zikrinin telkin edildiği bu mertebede, Allah hem celal hem de cemal yönüyle tecelli eder. Ancak sâlikin, kalbine gelen tecellilerin mahiyetine kesin olarak vukufiyeti henüz söz konusu değildir. Bununla birlikte havatırların Rahmanî olup olmadığını da kestiremez. Kalbe gelen tecelliler ile havatırın mahiyeti hususundaki tereddütlerin temel sebebi kişinin nefsanî ilintilerden tam olarak kurtulamamış olmasıdır. Sûfilere göre nefs-i mülheme tehlikeli bir makamdır. Öyle ki sâlikin yeme-içme ve uykuda aşırıya kaçma gibi nefsanî arzulara karşı zafiyet göstermesi ile gaflet, ibadetlerde tembellik ve gerekli olan uzleti terk etme neticesinde nefs-i emmâreye düşmesinden korkulur. Nefs-i mülhemeden kurtularak bir üst mertebe olan nefs-i mutmainneye ulaşabilmek için mürşidin tavsiyelerine riayet etmesi, riyazet ve mücahedede gevşeklik göstermemesi gerekir.²⁸

Nidâî, ilk olarak bir mürşidin terbiyesine girerek Allah’a ulaştıran yolda ilerlemeyi ve işlenen günahlara devamlı surette tevbe etmeyi tavsiye etmektedir. Bu mertebeye gelen kişi Allah’ın hoşnut olduğu kimselerden olup basiret gözü ile mürşide ait bir takım hakikatleri idrak etmeye başlamıştır. Bu çerçevede sâlik, mürşidin tavsiyelerine harfiyen uymalı ve sahip olduğu ilmiyle amel etmeye gayret göstermelidir.

Meger bu nefs-i mülhemeye iresin

Baâîret göziyle mürşidi göresin

Ne taèlim eylese anı èamel úl

Ne görsen andan anı maóal úl

Risâle’de zikredilen nefs-i mülhemeye ait vasıflar tevazu, yumuşaklık, sabır ve cömertliktir. Bu mertebede bulunan sâlik insanlarla münasebetlerinde tevazu yolunu tutmalı, onlara yumuşaklıkla muamele etmeli, başına gelen sıkıntıları sabırla karşılamalı ve cömert olmalıdır.

Tevâðu’ rüyını úaldırma yerden

Kimi görürsen iyle meskenet sen

Eger óilmile áabrı pişe úlsañ

Seðâvet kârını endişe úlsañ

Sâliklerden bir kısmı bu mertebede karar kılar. Bazıları ise yeterli gayreti gösterir ve Allah aşkını kendilerine rehber edinerek bir üst mertebe olan nefs-i mutmainneye ulaşır.

²⁸ Muslu, “Merâtib-i Nefs ve Tezkiye”, s. 346-348.

2.3.5. Sıfat-ı Nefs-i Mutmainne

Sûfiler, “Ey huzur içinde olan nefis! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!”²⁹ me’alindeki âyetin nefis mertebelerinin dördüncüsü olan nefis-i mutmainneye işaret ettiğini ifade etmektedir. Bu mertebede cömertlik, tevazu, şükür, rıza ve ihsan gibi özellikler ön plana çıkar. Sâlik, Muhammedî ahlâk ile sıfatlanmış olup, ibadetlere karşı son derece isteklidir. İlâhî isim ve sıfatların tecellilerini görmeye başlar ve marifet hâsıl olur. Kur’an ve eşyanın hakikatine vukufiyet ile beraber kerametler zuhur etmeye başlar. Bu mertebeye mahsus zikir “Hak”tır. Hallâc-ı Mansur başta olmak üzere bazı sûfilerin Ene’l-Hak ifadesini bu mertebede söyledikleri iddia edilir. Sâlik, ilâhî isim ve sıfatların tecellileri, kerametler ve eşyanın hakikatine vukufiyet gibi üstün özelliklerine rağmen nefsin aşağı mertebelerine düşme hususunda emin değildir. Bu mertebede en fazla mal sevgisi ve liderlik ile imtihan olunur. Sâlik bir üst mertebeye olan nefis-i râziyeye ulaşabilmek için müşahede ettiği sırları ifşa etmek, keramet göstermek, insanların teveccühü ve şöhretten son derece sakınmalı, onlarla olan münasebetlerinde tevazu yolunu tutmalıdır.³⁰

Nidâî, nefis-i mutmainnenin geride kalan üç mertebeden daha şerefli olduğunu söylemektedir. Bu mertebeye has özellikler cömertlik ve tevekküldür. Sâlik başkalarına karşı oldukça cömert davranır ve onların hayır dualarını alır. Maddi zenginlikler karşısında sevinmez, sıkıntılı zamanlarda da kaygılanmaz. Bu yönüyle Allah’a karşı tam bir tevekkül halindedir.

Gelen bunda ider cūd u seòÀlar
Alur bu òalú-ı èÀlemden duèÀlar
Tevekkül iyleyüp Allah’a her dem
Vara şÀd olmaz u çekmez yoàa àam

Bu mertebede bulunan kişi ibadetler hususunda son derece gayretlidir. Sahip olduğu ilimle çok amel işler. Gündüzleri oruç tutar, geceleri ise ibadet ederek geçirir. Onları görenler Allah’ın dostu olduklarını söyler.

İder bildüài èilmile èamel çou
Gören eydür velidür eksügi you
Gündüzün ãÀ’im ü gicesi úÀ’im
Olur dün [ü] gün èibÀdet üzre dÀ’im

Nefsin heva ve hevesine uyma ve aşağı mertebelere düşme hususunda kendilerinden emin olmadıkları için daima korku içerisindeyler. Bu sebeple

²⁹ el-Fecr, 89/27-28.

³⁰ Muslu, “Merâtib-i Nefs ve Tezkiye”, s. 350-353.

ibadetlerinde aksaklık göstermezler. Bu korku haliyle beraber Allah'a vasıl olmayı ümit ederler. Böylece havf ile recâ arasında bir yol tutarlar.

Bular òavf üzredür her dem be-àÂyet

Anıñcün dün [ü] gün eyler èibÀdet

Bulara olmaàa yÀrin viãÀli

Hemìn òavf u recÀdur perr ü bÀli

Müellif, nefis-i mutmainne sahiplerinin bir kısmının bu makamdan öteye geçemeyeceklerini, bazılarının ise gayretleri neticesinde bir üst mertebe olan nefis-i râziyeye ulaşabileceklerini ifade etmektedir.

2.3.6. Sıfat-ı Nefs-i Râziye

Nefis-i mutmainnenin akabinde nefis-i râziye bulunmakla beraber sûfilerden bazıları nefis-i mutmainneyi nihâî makam olarak kabul etmekte ve ardından gelen makamları müstakil bir basamak olarak değerlendirmemektedirler. Onlara göre nefis-i mutmainne sâlikin ulaşacağı son makam olup, kemâlâta dair elde edilen sıfatlar çerçevesinde farklı isimlerle anılmaktadır.³¹

Bazı sûfiler ise nefis-i râziyeyi müstakil bir makam olarak telakki etmişler ve bu mertebenin kendine has bazı özelliklerinden bahsetmişlerdir. Buna göre rıza, teslimiyet, ihlas ve ibadetler hususunda titizlik nefis-i râziyeye mahsus sıfatlardır. Bu mertebeye ulaşmış olan sâlik, vuku bulan her türlü olaya müspet veya menfi olmasına bakmaksızın rıza gösterir. Kendisi için şer gibi görülen durumlar karşısında itirazda bulunmaz.³²

Nefis-i râziye makamında telkin edilen zikir "Hayy"dır. Bu makamda bulunan sâlikin dikkat çeken ancak bir yandan da tehlikeli görülen bir özelliği herkes tarafından sevilmesi ve insanların teveccühüne mazhar olmasıdır. Bu durumda kendisine yönelen teveccühe ve sevgiye aldanmamalıdır. Hayy zikri üzerinde yoğunlaşan sâlik râziye makamının gerektirdiği şartlara riayet ettiği takdirde bir üst mertebe olan marziyyeye geçecektir.³³

Nefis-i râziyenin beşinci makam olduğunu belirten Nidâi'ye göre bu makamda gönül gözü açılır ve sâlik bir takım manevî keşif ve kerametlere mazhar olur. Bununla birlikte züht ve takvaya dayalı yaşantısında son derece dikkatlidir. Allah'a karşı ise rıza halini yaşamaktadır. Nefis, Allah yolunda bulunmaktan hoşnut olmuştur.

Beşinci nefis-i rÀziye baãar pÀ

Olur dil gibi rüşen aña her cÀ

³¹ Muslu, "Merâtib-i Nefs ve Tezkiye", s. 353.

³² Muslu, "Merâtib-i Nefs ve Tezkiye", s. 353.

³³ Muslu, "Merâtib-i Nefs ve Tezkiye", s. 354.

İşî güci olur zühd ü riyâzet

Aña óÂñil olur keşf ü kerâmet

Bu mertebedeki sâlik “Lâ ilâhe illallah” zikrine devam etmelidir. Böylece kalbinde Allah’a vâsıl olma fikri yoğunlaşacaktır. Sâlikin bu mertebedeki diğer bir hususiyeti ise ihlas olup, her işini Allah rızası için yapması onu velîler arasında seçkin bir konuma getirmektedir.

Eger tevhîd olursa dilde öikri

Viââl-i yâr olur úalbinde fikri

Nefs-i râziye bazı sâlikler için nihâî mertebedir ve buradan ileriye gitme hususunda nasipleri bulunmamaktadır. Bazıları ise gayret gösterdikleri takdirde bu mertebede kalmaz, bir üst basamak olan nefis-i marziyyeye ulaşırlar.

2.3.7. Sıfat-ı Nefs-i Marziyye

Bu nefis mertebesi Allah’ın kulundan razı olduğu basamak olup, buna istinaden marziyye olarak adlandırılmıştır. Kendine has özellikleri güzel ahlak, mâsivâ denilen Allah’tan başka varlıklardan yüz çevirmek, Allah’ın yarattıklarına iyilikle muamele etmek ve onlara lütufta bulunmak, başta insanlar olmak üzere mahlûkatı sevmek, insanların hidayetini istemek, hataları karşısında affedici olmak ve içinde buldukları nefsanî hastalıklardan kurtulmaları amacıyla insanlara yaklaşımdır. Bununla beraber sâlikin bu mertebede riayet etmesi gereken birtakım şartlar bulunmaktadır. Nefs-i marziyye basamağında bulunan sâlik, insanların teveccühüne aldanmamalı, giyim-kuşam hususunda aşırıya kaçmamalı, kısacası hayatında ifrat ile tefrit arasında bir yolu benimsemelidir.³⁴ Bu makamda “Kayyûm” zikri telkin edilir ve sâlik ilâhi hakikatlere dair bazı sırları keşf eder. Manevî keşif için mürşide ihtiyaç bulunmaz. Nitekim bu mertebede mürşid yol arkadaşı mesabesindedir. Nefs-i marziyye basamağında bulunan kişiler, güçleri Hakk’ı müşahedeye yeterli olmayanlar ve insanları Hakk’a davet etmeye ehliyetli olanlar şeklinde sınıflandırılırlar. İlk grupta bulunanlar ricâl ehli olmakla birlikte insanların irşadı ile ilgilenmez ve halk arasında tanınmazlar. İkinci gruptakiler ise insanların manevi terbiyesi için Allah tarafından vazifelendirilirler. Sûfilere göre bu mertebe “Ben o kulumun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüdüğü ayağı olurum.”³⁵ kudsî hadisinin tecellilerinin inkişaf ettiği yerdir.³⁶ Sâlik, “Kayyûm” zikrini çokça yapması ve mertebenin gerektirdiği âdâp ve erkana riayet etmesi durumunda bir üst makam olan nefis-i kâmile mertebesine ulaşır.

Nefis mertebelerinin geleneksel tasnifinde yedi mertebe bulunmakla beraber Nidâî, nefsin altı mertebesinden söz etmiştir. Ona göre sâlikin ulaşacağı son mertebe nefis-i marziyyedir. Sâlik, mürşidin terbiyesi neticesinde bu mertebeye ulaşır. Nefs-i

³⁴ Muslu, “Merâtib-i Nefs ve Tezkiye”, s. 355.

³⁵ Buhârî, “Rikak”, 38.

³⁶ Muslu, “Merâtib-i Nefs ve Tezkiye”, s. 355-356.

marziyye basamağında bulunan kişiye has özelliklerin başında güzel huy gelir. Bu mertebede sâlik, yaratılmışlarla olan münasebetlerinde son derece nezaketli olup, halk arasında da muteber bir kişiliğe sahiptir. Allah'tan başkasına gönül vermemiş ve bu makama Allah aşkı ile erişmiştir.

Úaçankim geldi bunda görsen anın
Olur òulú be-àÀyet aósen anın
İrişür èaşúile bunda viãÀle
Göñül virmez daði àayri òayÀle

Sâlik, aklî ve naklî ilimleri delilleri ile bilmek demek olan ilme'l-yakîn³⁷ basamağından kurtulmuş ve bilgilerin keşf ve ilham yolu ile elde edildiği ayne'l-yakîn³⁸ mertebesine ulaşmıştır. Bununla birlikte o, ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn ile yetinmemeli, ibadatlere devam ederek Allah'a daha fazla yaklaşmak için çaba göstermelidir.

Bu yerde maèrifet èilmü'l-yaúündür
Görinür çünki ol èaynü'l-yakündür
Buña Àdem olan itmez úanÀeat
Taúarrüb óÀãil itmekdür èibÀdet

Bu mertebedeki sâlikler daimi surette Allah'ın nurunu müşahede eder. Kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olur³⁹ ve mürşidin terbiyesi altında nefsinin tezkiye etmesi ile fenâfillâh ve bekâbillâh haline ulaşır. İlâhî sırlara vakıf olan bu seçkin kişilere ârif denir. Bunlar Allah'a vâsıl olmuş kimselerdir. Bu mertebeye kadar gelmiş bazı sâliklerin, müşahede ettikleri bir takım ilâhî sırların neticesinde akılları başlarından gider. Bazıları meczup olur, bazıları ise Ene'l-Hak der. Nefs-i marziyye basamağında bulunan bazı sâlikler ise gerekli adaba riayet etmedikleri takdirde üçüncü basamak olan nefs-i mülhemeye düşer.

Bu menzilde kiminüñ èaúlı şaşar
Özin bilmez olur mecöyb nÀ-çÀr
Kimi Manãýr-veş eydür ene'l-Óaú
Benim Óaú bendedür dir ol muóauúauú

Bu mertebede bulunan kişilerin bir kısmı insanların irşadı ile vazifelendirilirler. Bunlar vahdet semtinin misafirleri olup, kalpleri Allah'tan bir an bile ayrı bulunmaz. Allah'ın sırlarını müşahede etmeleri dolayısıyla mest olmuş haldedirler. Bunlara ricâlü'l-gayb denir. Başlarında kutbü'l-aktâb adı verilen veli zât bulunur. Kutbü'l-aktâb, Allah'ın insanlara verdiği bütün nimetleri taksim etmekle

³⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "İlme'l-Yakîn", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 137.

³⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Ayne'l-Yakîn", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 269.

³⁹ Mustafa Kara, "Fenâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XII, 333.

yetkilidir. İnsanlara az veya çok vermek onun elindedir. Kutbü'l-aktâb ile yoldaş olmak isteyen kişi, başını erenlerin ayağının altına koymalıdır.

Bulardan kimi olur úuùbü'l-aútÀb

Olurlar bes ricÀlü'l-àayba miórÀb

ÒudÀ úutbı idibdür òalúa úassÀm

Budur taksım iden her dürlü inèÀm

2.3.8. Sıfat-ı Nefs-i Sitte

Nidâî, nihâî mertebe olarak nitelendirdiği nefis-i marziyyenin ardından “Kanaat tükenmez bir hazinedir⁴⁰.” ve tasavvufi eserlerde sıkça rastlanılan “Nefsini bilen Rabbini bilir⁴¹.” hadislerine yer vermiştir. Buna göre kişi kalbinde yer alan tüm şüpheleri gidermeli, kendine verilene razı olmak suretiyle kanaat hazinelerini elde etmelidir. Bununla birlikte ister köle ya da sultan isterse de genç ya da hoca olsun bir kimsenin altı menzili bulunan nefsin hangi mertebesinde olduğunu bilmesi gerekir.

Kişi öz óÀlini bilmek revÀdır

ĞulÀm u òÀce ger şÀh u gedÀdır

Müellif, sıfat-ı nefis-i sitte adını verdiği kısımda daha önce izah ettiği nefsin altı mertebesini muhtasar bir şekilde tekrar ele almıştır. Buna göre nefis-i emmâreye yoldaş olan kişinin kâfir olmasından korkulur. Bu nedenle emmâre basamağından levvâme basamağına geçmek elzemedir. Nefis-i levvâmede bulunan kişi ise nefsin hevâsına uymamalı ve bir üst basamağa geçmek için gayret göstermelidir. Sâlik, nefis-i mülhemedde de oyalanmamalıdır. Zira bu mertebe Allah’a âşık olanların menzili değildir. Nefis-i mutmainneye erişen kişi burada karar kılmamalı ve nefis-i râziyeye erişmelidir. Nefis-i râziye de Allah’a âşık olan kimse için son basamak değildir. Sâlik çaba sarf ederek nefsin en son mertebesi olan marziyyeye ulaşmalıdır. Nitekim Hakk’a vasıl olmak isteyenlerin bulunması gereken menzil nefis-i marziyyedir.

Eger emmÀreye oldıñsa yoldaş

Seni kÀfir ider āaúın o úalleş

Eriş marøiyeye kim menzil oldur

ViãÀl ehline her dem maófil oldur

Hak âşıklarının son mertebesi olan nefis-i marziyyeye ulaşmak isteyen kimse, bu eseri elinden düşürmemelidir. Zirâ bunu sıkça okumak kişinin nefsinden haberdar olmasını sağlayacaktır. Eser çoğaltılarak Hakk’a vasıl olmak isteyen

⁴⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 102.

⁴¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 262.

kimselere de ulaştırılmalı ve onların da istifade etmesine vesile olunmalıdır. Eserin ihtiva ettiği nasihatler Hakk'a vasıl olmak için yeterli olup, söz ehli bir harften bile mana çıkarabilecek kudrettedir. Sâlik gönlünü nefsin arzularından alıkoymalı ve böylece Allah dostlarının dualarına mazhar olmalıdır.

Yeter yaèni söz ehline bu sözler
 Ki zîrÀ óarf içinde maèni gözler
 Hemîn sen göñlüñi menè it hevÀdan
 Unutmazlar seni òayır duèÀdan

2.3.9. Gazel-i Nidâî-i Fermâyed

Nidâî, nefsin altı mertebesini ele aldığı *Risâle'*nin sonunda Gazel-i Nidâî-i Fermâyed olarak adlandırdığı yedi beyitten müteşekkil bir gazele yer vermiş ve bu gazelde kendi gönlüne hitap etmiştir. Buna göre nefsin hevâsına uymamak ve kimseye vefası olmayan ömür ile gururlanmamak gerekir. Ömür de dünya gibi fanidir ve ecel ansızın geliverir. O halde zahir ilimlerini tedris edip insanlarla cedelleşmektense, bâtinî ilimleri elde ederek ârifler zümresine dâhil olmak için gayret göstermelidir. Zira Allah'a vasıl olanlar, bu işte çokça gayret gösterenlerdir. Gayretleri az olanlar ise zihinlerinde bozukluk bulunanlardır. Kâmil bir mürşid olmayı dileyen kimse Nidâî'nin nasihatlerini göz ardı etmemelidir.

èÖmre maârÿr olma dünyÀ gibi bir fÀnidir ol
 Kimseye çün yok vefÀsı aña gör úabl-i èamel
 èÁrif isen èilm-i bâùundan òaberdÀr ol revÀn
 èİlm-i ôÀhirde niçe bir idesin ceng ü cedel
 Himmetin aèlÀ ùutanlardır erişen yÀrine
 Dün-ı himmetdir şular kim var dimÀında òalel

Sonuç

Nefis ve nefisle mücadele, tasavvuf ehlinin üzerinde en fazla durduğu hususlardan olup, henüz kemale ermemiş sâliklere rehberlik etmesi amacıyla nefsin mertebeleri ile ilgili manzum/mensur birçok eser telif edilmiştir. Bu sahada kaleme alınan manzum eserlerden birisi de *Risâle-i Tarikat-ı Nidâî'*dir. Eserin müellifi Mevlevî tarikatına mensup olduğu bilinen ve tıp ile ilgili telif ettiği eserleriyle ön plana çıkmış olan Ankaralı Nidâî'dir. Tasavvufî eserlerde, özellikle de Halvetiyye geleneğinde ekseriyetle nefsin yedi basamağından söz edilmekteyse de Nidâî eserinde nefsi altılı tasnife göre ele almıştır. Ona göre nefis mertebelerinin ilki nefis-i emmâre olup, sâlik nefsin tezkiyesi ve mücahede yoluyla nefis-i marziyye basamağına kadar çıkabilmektedir. Nidâî'ye göre nefsin tezkiye edilebilmesi için bir tarikata intisap etmek ve mürşid-i kâmilin terbiyesi altında bulunmak zaruridir.

Bununla beraber ancak mürişidin yardımı ve bulunduğu basamağın adabına uygun hareket etmek koşuluyla bir üst basamağa ulaşılabilir. Seyr ü sülûkun nihayete erebilmesi için her mertebede bu hususa riayet etmek gerekmektedir. Sâlik, nihai olarak marziyye basamağına gelir ve fenâfillâh/bekâbillâh halleri ile birlikte bazı ilahî hakikatleri müşahede eder. Ayrıca kendisinden Allah'ın bir lütfu olarak kerametler de zuhur edebilir. Nidâî'ye göre, telif ettiği eser muhtasardır. Fakat Allah'a ulaşmak isteyen kimse için yeterli olup, seyr ü sülûk için ihtiyaç duyulan malumatı yeterli derecede ihtiva etmektedir. Neticede, *Risâle-i Tarikat-ı Nidâî* adlı eser, hekimliği ile meşhur olmuş Mevlevî-meşrep bir müellifin tasavvufun mühim konularından olan nefsin mertebeleri ve tezkiyesi hususundaki görüşlerini yansıtmaya bakımından önem arz etmektedir.

Transkripsiyonlu Metin

HÂÖÂ RisÂle-i Üariúat-ı NidÂyi

Bismillâhi'r-raóMÂni'r-raóim

EyÂ ùÀlib olan maülÿba her bÂr

Açıú ùut cÂn úulÂân diñle yaèni

Göñül gözi uyar òÂba virme

Bilürsen anı kim èÀlem fenÂdur

Şunuñ kim olmaya Àdir vefÂsı

Olam dirseñ iki èÀlemde maàfÿr

Eliñde var iken firâat zamÂnı

Oúursan èaúl önünde èaşú dersin

Eger nefsiñ hevÂsı olsa kÂriñ

Bu cismiñ gülsitÂnın virme bÂda

âaún cism'itme cÂnı cismi cÂn it

Bülend it himmetiñi reh-güzÂr ol

Şeriâatden bulam dirseñ óaúúat

Eger yol bilmezem dirseñ birÂder

Egerçi bu risÂle muótaâardur

Ki zirÂ bu müridi eyler üstÂd

Naðar úlsun buña derviş olanlar

MeşÂyiò zÂhiddür bu ùòarı yoldur

Dilerseñ varasıñ bu yolca dÂ'im

Eger olmaú dilerseñ ehl-i didÂr

Òaber al kim nedir óarf içre maèni

Naðar úl èibrete her laóða úurma

èÖmür gibi fenÂ-yı bi-vefÂdur

Ne deñlü ola bes anıñ âafÂsı

Beş on günlük âafÂya olma maèrÿr

Hemişe èaşúile depret zebÂnı

Bu meydÂn-ı muóabbet içre ersin

İki èÀlemde artar Àh [u] zÂriñ

İrem dirseñ dü-èÀlemde murÂda

BeúÀ mülkünde dÂ'im cÂvidÂn it

Göñüllerden açıla tÂ saña yol

Sülyk ehli olup gözle ùariúat

Bu birúaç beyti eyle dilde ezber

Velî ehli úatında muèteberdür

Olur mürişid-i kÂmil ehl-i irşÂd

Óuôÿr-ı şeyòde raâbet bulanlar

Bu yoldan çıkma gel şeyòâne yoldur

Hemişe bÂb-ı Óaúúa ol mülÂzım

Mücellâ eyle dil mir'Âtın evvel Görine tâ saña eâşú-ı mü'evvel
 Eger eâşk olsa yolda saña yoldaş ViâÂl-i yÂre irdiñ anı bil fâş
 Ve illâ nefsi iâlâó eyle zinhÂr Saña tâ olmaya bu yolda aâyÂr
 Bilürsün úurtuluş youdur çün andan Yimek içmek diler her demde senden
 áidÂsın virmeseñ eyler teúÂøÂ RiyÂøet itmegi òod sevmez aâlÂ
 Çü nefsile ezelden ÂşinÂlıú Olunca biledür olmaz cüdÂlıú
 Øarÿri çün olur ol saña hem-rÂh MüdÂrÂ it aniñla bÂri her gÂh
 Saña düşmÂn iken eyle müdÂrÂ Telaúuuf eyle dost olduúda yÂra
 Bilem dirseñ nedir nefsiñ menÂli Ísit cÂn u gönülden bu òayÂli
 Úomuşlar altı menzil nefse bunda Dimişler altı maènâ her birinde

âifat-ı Nefs-i Emmâre

Birine nefsi-i emmâre dinür nâm Bunuñ ehli deâil puhte olur òâm
 Hemîşe ôulm ider maôlûma bunlar Bulardan nefret eyler her görenler
 Bular cehl ile eâlemde olup fâş Nifâú ehli özi küfr ehli yoldaş
 Daði aâyet olur bunlar ùamaèkâr Óudâdan úorúup itmez òalúdan eâr
 Baòil olur bular aâyetde òalúa Rıôâ virmez cihÂnda emr-i Óaúúa
 Óased kibriyle kindir iyü kârı Òayır âanmaz cihân òalúına ârı
 Óaøabdur eâdeti òalúú aøarlar Yüzinden bunlarıñ iller bezerler
 Fesâd ehli dürür çün ôâlimündür Bu maófilde olan hep câhilündür
 Var ise bu âifatlar sende terk it Úariúat ehli birle eahdi berk it

âifat-ı Nefs-i Levvâme

Biriniñ nefsi-i levvâmedür adı Hemîşe eays u eîşretdür murÂdı
 Hevâyile hevesdür fikri dÂ'im Olur şehvet işine hem mülÂyim
 İder gördükde bir maòbûbı teshîr Úılur siór ile meger işini tedbir
 Kimi ki sevmese úahr itmek ister Sözin ùutmayana cebr itmek ister
 Be-aâyet eucb idüp eunfile söyler Begenmez kimseyi hem anı eller
 idüp maærÿr olur hem Görinmez gözine bir òerre eâlem
 Dinür bes bu maúâm ehline ekâer Bulardur fâsiúün u lâeibÿnlar
 Bulardan geçmeyince Óaú bulunmaz Óaúúat Óaú bu menzilde bilünmez

âifat-ı Nefs-i Mülheme

İriş mürşide it seyr-i ilallÀh	Günāha tevbe it her laóôa her gāh
Bu menzile irişen Óaúúa yarar	Ne yerde kim olursa yolun arar
Meger bu nefsi-i mülhemeye irsen	Baãiret gözile mürşidi görsen
Ne taèlim eylese anı èamel úl	Ne görsen andan anı her maóal úl
Eger èilm ü èamel olursa kārĩñ	Olur ôāhirde bāũnda èilmi yārĩñ
TevÀøu' rüyını úaldırma yerden	Kimi görürsen eyle meskenet sen
Eger óilmile āabrı pişse úlsañ	Seóāvet kārını endişe úlsañ
Mürebbi terbiyesi birle nāgāh	Bu menzildür olur seyr-i ilallÀh
Bu müridiñ kimi kalur bunda nÀ-çÀr	Kimi dördünci menzile yol açar
Kişiniñ himmeti olursa aèlÀ	Aña rehber ider 'aşúını MevlÀ

āifat-ı Nefs-i Muũma'inne

Olur bes nefsi-i muũma'ine menzil	Ol üç menzilden aèlÀdır bu maófil
Gelen bunda ider cũd u seóÀlar	Alur bu óalú-ı èÀlemden duèÀlar
Tevekkũl eyleyũp AllÀh'a her dem	Vara şÀd olmaz u çekmez yoāa āam
İder her demde óillet iótiyÀr ol	Úılur firúat elünden Àh [u] zÀr ol
Olur yaādiāi úaş dōşēai úopraú	Bu veçhile olur aóvÀl-i èuşşÀú
İder bildügi èilmile èamel çou	Gören eydür velidür eksügi you
Gündüzün āÀ'im ü gicesi úÀ'im	Olur dün gün èibÀdet üzre dÀ'im
Bular óavf üzredür her dem be-āÀyet	Aniñçün dün [ü] gün eyler èibÀdet
Bulara olmaāa yÀrin viāÀli	Hemĩn óavf u recÀdur perr ü bÀli
Bular gibi olursuñ sen de óÀşie	Olur nefsin hemişe sana tabie
Kimisi bu maúÀm içünde úalur	Kimisi gayret eyler menzil alur

āifat-ı Nefs-i RÀøiye

Beşinci nefsi-i rÀøiye baāar pÀ	Olur dil gibi rüşen aña her cÀ
İder nefsin rÀøı rÀh-ı Óaú'da	İşi başa varur úalmaz ayaúda
İşi güci olur zũhd ü riyÀøet	Aña óÀāil olur keşf ü kerÀmet
Eger tevhid olursa dilde öikri	ViāÀl-i yÀr olur úalbinde fikri
Be-āÀyet óÀliā olub kārı iólÀā	Erenler arasında óÀā olur óÀā
Bulardur zÀhidũn [u] zÀkirũnlar	Bulardur muóliāũn u mütteúũnlar
Kimine bundan öte yol açılmaz	Kimi āayret ider hiç bunda úalmaz

âifat-ı Nefs-i Marøiye

İrer irşÂdile marøiyeye ol Göñülden Óaúúa varmaâa bulur yol
 Úaçankim geldi bunda görsen anıñ Olur òulú be-àÀyet aósen anın
 İşi dÀ'im taúarrübdür vefÂdur Talaúüüfdür taèayyündür âafÂdur
 İrişür èaşúile bunda viãÀle Göñül virmez daði àayri òayÀle
 Tecelli-i âifatdur bunda óÀãil Olur yaèni ÒudÀ nûrna vÀãil
 Bu yerde maèrifet èilmü'l-yaúindür Görinür çünki ol èaynû'l-yakindür
 Buña Âdem olan itmez úanÀèat Taúarrüb óÀãil itmekdür èibÀdet
 Taèayyün birle itse seyr-i fi'llÀh Görür nûriyle òÀtu'llÀh[1] her gÀh
 ŞehÀ bu maèrifet haúúu'l-yaúindür Bunuñ ehli úamu hep kÀmiñdür
 Vücûdı maóv olur èabdiñ bu yirde Nitekim úalmaz encüm gün òoàar da
 FenÀ fi'llÀh bunlar olur fenÀda BeúÀ bi'llÀh olur dÀ'im beúÀda
 Bunuñ ehli úamu hep èÀrifündür ViãÀl-i yÀre irmiş vÀãilündür
 Bu menzilde kiminüñ èaúlı şaşar Özin bilmez olur mecöyb nÀ-çÀr
 Kimi Manãýr-veş eydür ene'l-Óaú Benüm Óaú bendedür dir ol muóaúúaú
 Kimisin redd iderler bu aradan Varur üçünci menzile buradan
 İderler ôÀlimûna bunlar irşÂd Bu òalk içre buña mürşid olur ad
 Veli şunlar ki àÀyet òÀã olupdur Aña redd yoú taúarrübler bulupdur
 Kimi şevú-i muóabbetden virür cÀn Olur RaómÀnıla birlikde her Àn
 Şehid-i èaşú olur YaóyÀ gibi ol Kimi èlsÀ gibi eflÀk olur yol
 Kimi MûsÀ gibi ider tekellüm Veliler içre olur mütekellim
 Kiminüñ úalbi Óaúdan ayrı olmaz Derünunda anuñ àayri bulunmaz
 Olur didÀra úarşu mest ü óayrÀn Çün oldı kûy-ı vaódet içre mihmÀn
 Kimi efrÀd olur kimisi kümmel Kimi evtÀd olur kimisi ekmel
 Bulardan kimi olur úuúbü'l-aútÀb Olurlar bes ricÀlü'l-àayba miórÀb
 Bu cemèiyyetle var ey ehl-i èirfÀn Kim olsa úuúb olur bunlara sultÀn
 ÒudÀ úuúbı idüpdür òalúa úassÀm Budur taúsım iden her dürlü inèÀm
 Eger úabø eger bast her ne kim var Bunuñ destindedür fehm eyle iy yÀr
 Dilersen olmaîi bunuñla yoldaş Ko sen daði erenler pÀyine baş
 Bil ol nefsiñi óaúkıysa maúãüd Bilesin kim dürür tÀ Rabb-i Maèbüd

ÚÀle'n-Nebi èAleyhi's-selÀm Men èArefe Nefsehü Feúad èArefe Rabbehü

Gider gönülde var ise gümÀnı ÚanÀeat kenzine ir olma fÀnì

ÚÀle'n-Nebi èAleyhi's-selÀm el-ÚanÀeatü Kenzün LÀ YefnÀ

Çü nefse altı menzildür merÀtib Sañagör úanú maófiledür merÀtib
Kişi öz óÀlini bilmek revÀdur ĞulÀm u òÀce ger şÀh u gedÀdur

äifat-ı Nefs-i Sitte

Eger emmÀreye olduñsa yoldaş Seni kÀfir ider äaúın o úalleş
Ve ger levvÀme olsa nefsiñ ey yÀr Giç andan daði olmadın hevÀdÀr
Eger mülhemeye baãdıñsa ayaú RevÀn giç bu deàil menzil-i èuşşÀk
ŞehÀ ger muúma'ın itdiñse nefsi Alup giç el ile ùutduñsa nefsi
Ve ger rÀøiye itdiñse Ànı Úoma anda daði ol nÀ-tüvÀnı
Íriş marøiyeye kim menzil oldur ViãÀl ehline her dem maófil oldur
Eger irmek dilersen bu maúÀma Eliñden düşmesün her dem bu nÀme
Ne deñlü oúuriseñ bunı tekrÀr İder dÀ'im seni senden òaberdÀr
Yazup vir ehline hem bul äevÀbı Anuñ da úalmaya tÀ gözde òÀbı
Ki zirÀ èaşk olupdur buna bünyÀd BinÀsın urmaàa èaúl oldu isnÀd
Eger fehm itmeseñ bundan ùariúat Íriş mürşide bul èilm-i óaúúat
Óaúúúiden kimin kim var äafÀsı Ûariúatde gerekdür reh-nümÀsı
Ola tÀ aña ehlu'llÀh hem-rÀh Velì olup ide hem seyr-i fi'llÀh
Anıñ kim meşrebi äÀfidir iy yÀr Olur bu nÀmeden ol kimse bìdÀr
Velì künd olsa àÀyetde tabièat Gerekdür aña şeyh-i ehl-i óikmet
NidÀyi imdi òatm eyle maúÀli Er iseñ óÀle úalb bu òÀli
GülistÀnda egerçi gül biter bes Velì èÀriflere bir gül olur bes
Yeter yaèni söz ehline bu sözler Ki zirÀ óarf içinde maèni gözler
Hemìn sen gönlüñi menè it hevÀdan Unutmazlar seni òayır duèÀdan
Oúı bu şieri sen yÀne yÀne Naãíóat ola úalb-i nÀ-tüvÀne

Ğazel-i NidÀyi

-FermÀyed-

Ey gönül şimden girü gel bu hevÀdan vazàıl

Üoymayup úalursın irer nÂgihÂn bir gün ecel
 èÖmre maârÿr olma dünyÂ gibi bir fÂnidür ol
 Kimseye çün yok vefÂsı aña gör úabl-i èamel
 èAúl öñünde ouı dÂ'im èilm-i àayret dersini
 èİlm-i óikmetden òaberdÂr olasın tÂ her maóall
 èÁrif isen èilm-i bÂûndan òaberdÂr ol revÂn
 èİlm-i ôÂhirde niçe bir idesin ceng ü cedel
 Oúuduñsa èaşú elinden ger muóabbet nÂmesin
 Terk-i tecrid ol cihÂnda olmasun saña bedel
 Himmetin aelÂ úutanlardur erişen yÂrine
 Dün-ı himmetdür şular kim var dimÂında òalel
 Çün naâiòatdür göñül itdi NidÂyi-i derdmend
 Mürşid-i kÂmil olam dirseñ sözün redd itme gel
 Temmet bièavni'llÂhi'l-Meliki'l-MennÂn

Kaynakça

- Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-ilbâs mine'l-ehâdis èalâ elsineti'n-nâs*, Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351/1932, I-II.
- Ankaralı Hekim Nidâî, *Genc-i Esrâr-ı Ma'nâ* (haz. Nuran Öztürk), Adana: Karahan Kitabevi, 2011.
- Ay, Ümran, "Nidâî Dürr-i Manzum İnceleme Karşılaştırmalı Metin", (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2000).
- Ay, Ümran, *Nidâî Dürr-i Manzum*, İstanbul: Kocav Yayınları, 2016.
- Ayış, Mehmet Şirin, "Sünbül Sinan ve Atvar-ı Seb'a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/13 (2017), 119-138.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (haz. Mehmet Ali Yekta Saraç), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016, I-III.
- Ebû Tâlib Mekkî, *Kütü'l-Kulûb* (çev. Yakup Çiçek), İstanbul: Umran Yayınları, 1998, I-II.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Divan* (haz. M. Kayahan Özgül), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs* (haz. Ahmet Kasım Fidan), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Tasavvufun Esasları* (çev. Ramazan Yıldız), İstanbul: Şamil Yayınevi, 1986.
- Kara, Mustafa, "Fenâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XII, 333.
- Kemikli, Bilal, *Türk İslam Edebiyatı'na Giriş*, Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Levend, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.

- Muslu, Ramazan, "Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb'â Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'â Risalesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 18 (2007), 43-63.
- Muslu, Ramazan, "Merâtib-i Nefs ve Tezkiye", *Tasavvuf El Kitabı* (edt. Kadir Özköse), Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, 336-365.
- Mutçalı, Serdar, *el-Mu'cemu'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, İstanbul: Dağarcık Yay., 2012.
- Ölker, Perihan - Direkçi, Bekir, "Hekim Mehmed Nidâî'nin Manzum Tıp Risâlesi Keyf-i Kitab-ı Nidâî", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2009), 295-305.
- Özçelik, Sadettin, "Nidâî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 77-78.
- Özel, Ahmet, "Kaysûnîzâde", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 105-107.
- Şen, Fatma Meliha, "Nidâî ve Kırım Tarihi Hakkında Yeni Bir Eseri Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Geray Hân Hikâyet-i Boğdan", *Türkiyat Mecmuası*, 23 (2013), 145-169.
- Şengün, Necdet, *Kuloğlu Şeyh İlyas Eivar-ı Seb'a Nefsin Yedi Mertebesi*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2015.
- Uluçam, Müjdat, "Nidâî", *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, 365.
- Uludağ, Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Uludağ, Osman Şevki, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2010.
- Uludağ, Süleyman, "Nefis", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 526-529.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Ayne'l-Yakîn", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 269-270.
- Yusuf Şevki Yavuz, "İlme'l-Yakîn", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 137-138.